

Inhoud

Woord vooraf 7

DEEL I: IN DE MACHT VAN DE AFSTAMMING, 1776-1808

- 1 'Wat heeft het lot mij voor familie gegeven?' 13
- 2 Een jeugd in Koningsbergen 28
- 3 Drie hartstochten van het tijdperk 45
- 4 Een jeugdvriendschap 65
- 5 De eerste grote liefde 76
- 6 Een nieuw begin 85
- 7 Als stagiair in Berlijn 98
- 8 Op eigen benen 120
- 9 'Verbannen' 130
- 10 Het bonte leven 138
- 11 De verjaagde referendaris 159

DEEL II: PENIBELE VRIJHEID – DE JAREN ALS KAPELMEESTER, 1808-1814

- 12 Het grote debuut 175
- 13 De muzikdirecteur van Bamberg en zijn schaduw 190
- 14 De waanzin van een kunstenaarsliefde 215
- 15 Worsteling met het lichaam 225
- 16 In de macht van de geschiedenis 241
- 17 Napoleon en de magnetiseur 262
- 18 Plezier in verandering 276
- 19 Lotgevallen van de afgrond 295

DEEL III: DE WILDE KAMMERGERICHTSRAT, 1814-1822

- 20 Voorboden van de roem 313
- 21 *Undine* – en geen einde 324

22	Berlijnse dagen en nachten	335
23	Hoffmann komt in de mode	344
24	De verbeelding op zoek naar leven	361
25	De juridische blik in de afgrond	376
26	Voor de laatste keer: Johannes Kreisler	385
27	Het grote lachen	391
28	Onder de ‘demagogen’ en hun belagers	403
29	De schittering voor het einde	418
30	Sterven	428
	Epiloog	432
	Appendix: Hoffmanns leefwereld verbeeld	436
	Chronologie	441
	Register	449

Woord vooraf

E.T.A. Hoffmann was een laatbloeier, hoewel hij al vroeg als een muzikaal wonderkind werd beschouwd en op zijn eenentwintigste twee lijvige door hemzelf geschreven romans in de la had liggen. Hij is zevenentwintig wanneer er voor het eerst iets van hem in druk verschijnt; daarna duurt het nog eens zes jaar voor hij in 1809 met ‘Ritter Gluck’ zijn literaire debuut maakt. Sinds zijn jonge jaren heeft hij gedroomd van een kunstenaarsbestaan. Hij heeft niet genoeg gedaan om die dromen te verwezenlijken. Daarvoor had hij zich tegen de verwachtingen van zijn familie en zijn afkomst moeten keren, en die confrontatie is hij uit de weg gegaan. Hij gunt zichzelf – in eerste instantie – maar weinig vrijheid om ‘iets te maken van dat waartoe je gemaakt bent’ (Sartre). Misnoegd, gekweld en in de greep van ontsnappingsfantasieën, maar uiteindelijk toch volgzzaam bewandelt hij het pad dat naar de juridische ‘broodboom’ moet leiden. Hij bewandelt het echter onder voorbehoud, terughoudend, gereserveerd. De langdurige absentie beschermt hem niet tegen de dagelijkse routine, maar wel tegen de verwoestende uitwerking ervan. Deze springerige, hypernerveuze kleine gnom is in staat te wachten, zonder zich in zijn lot te schikken. Hij neemt wat de dag brengt, maar blijft te ongeduldig, te veeleisend om zich te wentelen in welbehagen. Ongewild schikt hij zich in de ‘leer van de langzaamheid’.*

Hij is achter in de dertig wanneer de verzamelde en opgestuwde stroom muzikale en literaire fantasieën losbreekt. Maar dan is er ook geen houden meer aan, Het duurt maar een paar weken, dan praat heel literair Duitsland over hem. Ook zijn andere grote wens

* ‘leer van de langzaamheid’ komt uit het gedicht ‘Vergane stemmen’ van Cees Nooteboom, een vriend van Rüdiger Safranski. – *Noot vert.*

gaat in vervulling: zijn opera *Undine* wordt opgevoerd in Berlijn. Op het hoogtepunt van zijn roem wrijft hij zich verbaasd de ogen uit: was dat nou alles? Hij gaat door, maar moet nu meer wijn bij-schenken. Hij houdt van het leven en sterft onder protest.

8 In Duitsland raakt hij na zijn dood tamelijk snel vergeten; kennelijk was hij een literaire eendagsvlieg, wiens tijd alweer voorbij is. Maar vooral in Frankrijk groeit zijn roem. Daar wordt Hoffmann naast Goethe dan al beschouwd als de belangrijkste representant van de Duitse literatuur. In Duitsland zou het tot het begin van de twintigste eeuw duren voor Hoffmanns ster – gedreven door de expressionistische en levensfilosofische fascinatie voor het afgrondelijke – weer aan het literaire firmament verscheen.

Maar nooit liet hij zich, zoals andere ‘klassieken’, in het keurslijf dwingen van een verlangen, van een boodschap, van een filosofie, van een systeem et cetera. Men gaf hem, half bewonderend, half denigrerend, het etiket ‘schrijver van het ontwortelde geestelijke leven’.

Inderdaad: met verworteling had Hoffmann weinig op; met mensen die hoe dan ook wortel willen schieten heeft hij in zijn wortel-sprookje ‘Die Königsbraut’ naar hartenlust de spot gedreven. En in *Prinzessin Brambilla*, zijn sprookje over bruisende carnavalslust, staat: ‘Niets is vervelender dan, vast geworteld in de grond, voor elke blik, voor elk woord rekenschap te moeten afleggen.’ Zo heeft Hoffmann ook geleefd: in verzet tegen de tirannie van de authenticiteit.

Niet ‘vast geworteld’ in de familie: de moeder- en vaderrollen zijn zwak bezet; de maatschappelijke machten sturen hem wel, maar dringen niet diep genoeg in hem door: hij behoudt speelruimte. Hij beheerst de kunst van het ‘als-of’; hij wordt een tegenstander van het ‘of-of’, weigert die exclusiviteit – of het nu de kunst, de ideologie, de familie, het ambt of de politiek is die grip op hem proberen te krijgen. Zijn tijd maakt het hem niet makkelijk het evenwicht tussen engagement en distantie te bewaren. Het is een tijd waarin men alles op alles zet: filosofie en kunst staan onder druk van de hoogste waarheid en de diepste ernst, en de politiek dringt door in alle levensdomeinen. Het geheel is het ware, leert de hegeliaanse tijdgeest. Maar omdat men vervolgens begint ‘het geheel’ politiek te definiëren, is het uiteindelijk de politiek die heel de mens in haar

greep wil krijgen: een slechte tijd voor de scheiding der machten, voor het vrolijke relativisme, voor het Levantijnse laveren waar Hoffmann zo goed in was.

Niet ‘vast geworteld’ in de literatuur, niet in zijn beroep van jurist, niet in de muziek en niet in de schilderkunst. De prijs die hij daarvoor betaalt is dat hij nergens helemaal serieus wordt genomen. Hij stelt zich schadeloos door ook van zijn kant niets helemaal serieus te nemen. Bij de autoriteiten stond hij daarom slecht aangeschreven. Goethe had net zo weinig met hem op als de Pruisische minister van Binnenlandse Zaken Friedrich von Schuckmann, die hem een ‘wildeman’ noemde die ‘hoofdzakelijk werkte om zijn kroegleven te bekostigen’. Helemaal ongelijk had de kwaadgezinde bureaucraat niet: het kunstmatige paradijs van de roes wil de sceptische fantast niet missen, en zijn beroemdste sprookje, ‘Der goldne Topf’, zal de punchbowl tot de heilige graal van de literatuur verheffen.

Geen ‘rekenschap afleggen’: Hoffmann heeft de machten die hem in een hokje willen stoppen weerstaan. Hij vermijdt zowel de taal van de ontboezemingen als die van de wereldverbeteraar, waarmee hij ingaat tegen de geest van zijn tijd én de onze. Bij Hoffmann zit literatuur ergens tussen binnenwereld en buitenwereld in; tegenover de eisen van de intimiteit en tegenover de eisen van de politiek behoudt de literatuur bij hem de dimensie van een gezelschapsspel – daar kunnen wij, die literatuur vandaag de dag graag als therapie, als boodschap of als bekentenis begrijpen en misschien verkeerd begrijpen, nog iets van leren.

DEEL I
IN DE MACHT VAN DE AFSTAMMING
1776-1808

‘Dat het er in mijn hersenpan soms wat excentriek aan toegaat, daar ben ik als ik erover nadenk niet echt blij mee – dit excentrieke verlaagt me kennelijk in de ogen van iedereen om me heen – en lieden die overal nummertjes op plakken en alles als een apotheker behandelen willen me soms met hun orthodoxe slagboom tegenhouden, of me hun officiële kromhout om de hals werpen.’

Brief aan Hippel

I ‘Wat heeft het lot mij voor familie gegeven?’

Op 24 januari komt hij in Koningsbergen ter wereld. Zijn ouders noemen hem Ernst Theodor Wilhelm. Uit bewondering voor de grote Mozart zal hij zijn derde voornaam later veranderen in Amadeus.

13

Ernst Theodor Amadeus Hoffmann stamt uit een huwelijk tussen familieleden, en toen hij zich in 1798 verloofde met zijn nicht Minna Doerffer had hij bijna het voorbeeld van zijn ouders gevolgd. Maar tot een huwelijk is het toch niet gekomen.

De ouders: in 1767 trouwde in Koningsbergen de advocaat-generaal Christoph Ludwig Hoffmann met zijn nicht Louisa Albertina Doerffer. Hij kreeg met haar drie zonen. De eerste, Johann Ludwig, die in 1768 werd geboren, zou het in zijn leven slecht vergaan. Vanwege zijn ‘ongeregelde’ levenswandel werd hij later onder curatele gesteld en opgesloten in een werkinrichting. De tweede stierf vlak na de geboorte. Ernst Theodor was de derde. Hij werd geboren toen het huwelijk van zijn ouders al scheuren begon te vertonen.

De Hoffmanns waren een geslacht van dominees, veldpredikers en schoolmeesters, die al generaties lang in Oost-Pruisen woonachtig waren. Een betovergrootmoeder is de enige beroemdheid onder de voorouders. Dat was Anna Neander uit Tharau, die in 1636 met een dominee trouwde wiens vriend, vermoedelijk Simon Dach, voor de bruiloftsdag een later zeer populair geworden liedje heeft geschreven: ‘Antje van Tharau is het die mij bevalt’.

Juristen waren destijds gezaghebbender dan dominees en schoolmeesters. Dat Hoffmanns vader het tot advocaat-generaal bij het hof had geschopt, betekende dus dat hij was opgeklommen op de maatschappelijke ladder – reden waarom de Doerffers, de ouders van moederskant, een vooraanstaande juristenfamilie die ook al tijden in Koningsbergen woonde, in hem een redelijk goede partij

zagen. Maar Hoffmanns vader deed niet wat de Doerffers van hem verwachtten: hij was geen carrièrejager, hij dronk, hield van musiceren, schreef af en toe een gedicht en verwaarloosde zijn ambtsbezigheden. Geen fatsoenlijk ambtenaar, geen echtgenoot op wie je kon bouwen. Dat was moeilijk te verdragen voor Louisa Albertina, de moeder, wier wereld draaide om dat wat ‘men’ vond, de regels van het fatsoen en de properheid van het huishouden.

14 Twee jaar na de geboorte van Ernst Theodor scheidden de ouders. De vader verhuisde met zijn oudste zoon naar Insterburg, de moeder trok met de tweejarige Ernst Theodor in bij haar ouders, terug in de schoot van de Doerffers. Daar woonde Hoffmann tot zijn twintigste.

De Doerffers zijn een vooraanstaande familie. Hun huis ligt in het welgestelde woongebied van Koningsbergen. Burgemeester Hippel, een oom van Hoffmanns jeugdvriend, is een van de burens. Direct aan de tuin van de familie Doerffer grenst een kostschool voor adellijke juffers.

Toen Hoffmanns grootvader Johann Jacob Doerffer nog leefde, die advocaat-generaal was en raadslid van het consistorie, was dit een gastvrij huis. Dat was vóór Hoffmanns geboorte. Nu wonen er twee ongetrouwd gebleven tantes en een eveneens ongetrouwde oom. Zij houden zich op de vlakke, leven teruggetrokken en zien er nauwgezet op toe de vormen van de welvoeglijkheid in acht te nemen. Hoffmanns grootmoeder, een eerbiedwaardige oude dame, waakt daarover.

Zijn oom, Otto Wilhelm Doerffer, is de enige man in huis. Hij is een mislukkeling. Hij heeft zijn juridische loopbaan moeten afbreken omdat ‘de eerste proeve in het pleiten als advocaat [...] tegen een tegenstander die hem veruit de baas was [...] erbarmelijk was verlopen.’ (Hippel). Hij had nog geluk dat hij vanwege een hervorming van het rechtssysteem in 1782 met de titel Justizrat voortijdig met pensioen kon. Hij stichtte geen gezin en bleef als vrijgezel bij zijn moeder wonen, waar hij met zijn neefje Ernst Theodor een kamer deelde. Aan een leeg leven probeerde hij door pedanterie en stiptheid tenminste uiterlijk vorm te geven. Bezoeken buitenshuis legde hij plichtmatig af, gasten zag hij nauwelijks. Een angstig mens, gespitst op veiligheid, die het leven alleen kon verdragen als het in herhalingen verstarde. Tegen het onvoorziene probeerde hij zich af